

Anita Pyrek-Nąckiewicz

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Dialog *De misericordia* z *Cantionale Cracoviense* (akkk 241, 1447–1456) z Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu

Opis manuskryptu

Dialog *De misericordia* znajdujący się w rękopisie 241 z Archiwum Kapitulnego Katedry Wawelskiej należy do grupy śpiewów wykonywanych w czasie *Triduum sacrum*, podczas *Ciemnych jutrzni*, w miejsce biblijnych lamentacji proroka Jeremiasza¹. Choć tradycja zastępowania lamentacji tekstami niebiblijnymi, jak i sam tekst utworu występowały również w innych ośrodkach², melodia dialogu ma najprawdopodobniej pochodzenie krakowskie. Występuje on również (niekompletnie zachowany³) w tzw. *Kancjonale Gieskiego* z 1496 r. (Kraków, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności, sygn. 1706).

Rękopis akkk 241 pochodzi z połowy XV w. (1447–1456). Nie został uwzględniony w katalogu Polkowskiego⁴. Manuskrypt zawiera 132 karty, na których zapisane zostały śpiewy wykonywane w okresie Wielkiego Tygodnia. Oprawiony jest w późniejszą oprawę ze skóry z napisem *PASSIO DOMINI* i datą MDXLIX. Księga zawiera: *Pasję wg św. Mateusza*, *Pasję wg św. Łukasza*, improperia, exultet, prefację, lamentacje, dialog *De misericordia* (karty 118v.–123), *Liber generationis* oraz kolejny

¹ *Ciemne jutrznie* były częścią *officium* Triduum Paschalnego; sprawowano je w sposób wyjątkowo uroczysty w Wielki Czwartek, Wielki Piątek i Wielką Sobotę rano. Rozważano podczas nich mękę Jezusa Chrystusa poprzez psalmy i *Lamentacje Jeremiasza*. Z obrzędem związana była również tradycja stopniowego wygaszania świec umieszczonych na specjalnym świeczniku.

² Por. J. Kubieniec, *Lamentacje chorałowe w krakowskich rękopisach liturgicznych XII–XVIII wieku*, „Muzyka” (1999) nr 1, s. 20–21. J. Kubieniec wymienia następujące źródła: Rękopis CXIX. 1. Ratsschul-Bibliothek w Zwickau, Kancjonał ze Środy Śląskiej (XV w.), w czeskim przekładzie w husyckim kancjonale w Jistebnicy (poł. XV w.).

³ J. Kubieniec, *Lamentacje chorałowe...*, dz. cyt., s. 20.

⁴ Por. I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*, Kraków 1884.

Fot. 1. Fragment dialogu *De misericordia*, z rękopisu akkk 241, karta 120v

utwór niebiblijny wykonywany także podczas *Ciemnych jutrzni*, rozpoczynający się od słów *Alleph. Hodierna dies*. Ostatnie karty (od 226) zapisane są wyraźnie innym pismem. Manuskrypt nie posiada iluminacji, pisany jest przy użyciu dwóch kolorów atramentu. Rubryki, linie i inicjały zapisane są kolorem czerwonym, pozostałe elementy – czarnym. Notacja muzyczna, którą obserwujemy w manuskrypcie, określana jest jako notacja krakowska późna⁵. Z podobnym pismem spotykamy się w innych manuskryptach katedralnych z tego okresu, np. w *Antiphonarium Cracoviense* (akkk 48), *Psalterium* (akkk 37), *Graduale* (akkk 46), *Passionale* (akkk 58), a także w późniejszym *Graduale Olbrachta* (akkk 42, 43, 44)⁶. Melodie zapisane są

⁵ Por. J. Szendrei, *Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XVI wieku*, w: *Notae musicae artis*, Kraków 1999, s. 219.

⁶ J. Szendrei, *Notacja liniowa...*, dz. cyt., s. 219–220.

na pięcioliniach (po siedem na każdą kartę) z kluczem *c* lub *f*, czasem z obydwoma jednocześnie. Pismo jest masywne, szeroko rozmieszczone. Jego podstawową jednostką jest romboidalne *punctum*. Neumy wchodzące w skład melizmatów są często rozdzielone, nie zawsze mamy jasność, gdzie następuje zmiana sylaby. Ten rodzaj zapisu daje nam dokładny obraz melodii, jednak nie zawiera żadnych informacji odnośnie do sposobu wykonania relacji rytmicznych.

Miejsce dialogu *De misericordia* w obchodach *Triduum sacrum*

Będący przedmiotem niniejszej transkrypcji dialog *De misericordia* nawiązuje do *Lamentacji Jeremiasza* poprzez stosowanie liter z alfabetu hebrajskiego oraz zakończenie wezwaniem: *Jerusalem, Jerusalem, convertere ad Dominum Deum tuum*⁷. W dialogu tym, na wzór procesu sądowego, przedstawiony jest spór dwóch cnót – Sprawiedliwości (*Iustitia*) i Miłosierdzia (*Misericordia*). W sporze tym Sprawiedliwość reprezentuje Chrystusa, a Miłosierdzie – grzesznego człowieka. Całość rozpoczyna narrator, a na zakończenie wyrok wypowiada Chrystus. We wszystkie kwestie wplecione są cytaty biblijne. Śpiew prawdopodobnie był wykonywany zamiast którejś z lamentacji w ramach lekcji biblijnych *Ciemnych jutrzni*. Przypuszczenie to zdaje się potwierdzać znajdujący się w Bibliotece Książąt Czartoryskich druk wydany w 1582 r. w Krakowie (sygn. cim. 1189). Jest to podręczna książeczka zawierająca polskie przekłady liturgii godzin na Wielki Tydzień. Zawiera więc również teksty *Ciemnych jutrzni*, a także przekład omawianego dialogu oraz wzorowanego na lamentacjach utworu *Alleph. Hodierna dies*. Na karcie 413 znajdujemy następujący komentarz:

Miasto tey trzeciej Lekciey bywa też insza Lamentacia śpiewana, która jest na końcu.

Natomiast przed ostatnim tekstem, na karcie 465, czytamy:

Lamentacja druga, która bywa śpiewana miasto oney modlitwy Hieremiaszowej, która jest na karcie 413, w której dwie cnocie przeciwne, wstąpiwszy, jedna instiguie, druga broni człowieka grzesznego przed Majestatem Bożym.

⁷ Zawołanie to występuje na zakończenie każdej lamentacji.

Dzięki tym instrukcjom dowiadujemy się, że istniała praktyka zastępowania jednej z lamentacji dialogiem *De misericordia* w Wielki Piątek w ramach trzeciej lekcji drugiego nokturnu jutrzni⁸.

Problematyka transkrypcji

Celem dokonanej transkrypcji jest przedstawienie utworu w formie czytelnej dla wykonawcy, przy jak najmniejszej ingerencji w materiał źródłowy. Należało więc podjąć decyzję, które elementy zachować, a które uzupełnić lub skorygować, aby transkrypcja była czytelna, ale pozbawiona cech interpretacji, która pozostawiona zostaje wykonawcy.

Zachowano następujące elementy:

- brak znaków interpunkcyjnych;
- pisownię nazw własnych małymi literami (np. *christus, ierusalem*);
- pisownię wielkimi literami w miejscach, w których występują one w rękopisie (nie zawsze jest to początek zdania, czasem to pierwsze słowo po kadencji lub dłuższym melizmacie);
- oryginalny tekst z uwzględnieniem charakterystycznej dla średniowiecznej łaciny pisowni (np. *e* zamiast *ae*, *ci* zamiast *ti*, a także błędny zapis niektórych wyrazów, np. *citto*, zamiast *cito*);
- oryginalny zapis i kolejność hebrajskich liter (inną niż w lamentacjach);
- tytuł *De misericordia*.

Elementy zmienione lub skorygowane:

- pięciolinię zastąpiono czterolinią;
- klucze obniżono w całym utworze o tercję w porównaniu do pierwotnego zapisu. Porównanie z dialogiem z *Kancjonatu Gieskiego* oraz z bardzo podobną melodią występującą w drugiej lamentacji z manuskryptu akkk 59 wskazuje, że to w rękopisie akkk 241 zapis klucza jest błędny⁹;
- w celu poprawienia czytelności dzieła rozdzielono tekst ciągly na poszczególne partie rozpoczynające się od nowej linii;
- zastosowano podziały za pomocą pionowych kresek, które w rękopisie nie występują. Przyjęto następującą zasadę: na zakończenie każdej partii oraz po literach hebrajskich – *divisio finalis*, natomiast miejsca, w których część tekstu zaczyna się od wielkiej litery (nie zawsze jest to koniec zdania), poprzedzone są *divisio maior*;

⁸ Por. J. Kubieniec, *Lamentacje chorałowe...*, dz. cyt., s. 20.

⁹ W rozmowie z dr. hab. J. Kubińcem z dn. 23.02.2017.

- w przypadku przedłużeń przyjęto następującą zasadę: *bipunctum* bez spinającej od góry klamry zapisywano jako dwie neumy, z klamrą – jako jedną neumę z kropką. Możliwe, że w praktyce obydwie sposoby oznaczały przedłużenie dźwięku¹⁰, ponieważ jednak w rękopisie funkcjonują obie formy, zostało to uwzględnione w transkrypcji, do rozstrzygnięcia przez wykonawców.

Tłumaczenie tekstu¹¹

LAMETH

W dzień gniewu pańskiego, kiedy przyjdzie Pan sądzić żywych i umarłych, grzesznicy staną w wielkiej trwodze przed obliczem ciemności. Następnie wystąpią dwie strony – Sprawiedliwość staje w imieniu poszkodowanego – Chrystusa i Miłosierdzie wstawia się za oskarżonymi grzesznikami.

Miłosierdzie powie:

Pamiętaj, Ojczy, na swoje miłosierdzie, Ojczy wszelkiej pociechy.

Na to Sprawiedliwość powie:

Wylej gniew Twój na naród, który Cię nie zna i królestwo, które imienia Twojego nie wzywa.

MEY

Na to Miłosierdzie powie:

Oszczędź Panie, oszczędź ludowi Twojemu i nie daj dziedzictwa Twojego na zniszczenie.

Sprawiedliwość odpowie:

Powstań Panie i osądź moją sprawę. Pamiętaj jednak o zniewagach przeciw Tobie.

Dalej Miłosierdzie powie:

Nie pamiętaj nieprawości naszych dawnych, prędko niech nas wyprzedzi miłosierdzie Twoje.

¹⁰ Por. P. Gancarczyk, *Cantus planus multiplex. Polifonia chorałowa w Polsce XIII–XVI wieku*, w: *Notae musicae artis*, Kraków 1999, s. 369; Gancarczyk uznaje *bipunctum* za przedłużenie.

¹¹ Tłumaczenie własne.

Sprawiedliwość powie:

Oddaj im według ich uczynków i według ich nieprawości. Nie chcieli bowiem zrozumieć i dobrze czynić.

NUM

Miłosierdzie powie:

Pamiętaj o miłosierdziu Twoim, które trwa od wieków i nie czyni nam według naszych grzechów, ale odwróć się Panie i bądź łaskaw nad swoimi sługami.

Na to Sprawiedliwość:

Dokąd Panie grzesznicy będą się chlubić? Odrzuć ich, obrońco nasz, Panie.

Na to Miłosierdzie powie:

Pamiętaj, zbawienia naszego twórcu, i Ty, który wziąłeś kształt naszego ciała, rodząc się z czystej Dziewicy i odwróć gniew swój od nas.

Sprawiedliwość powie:

Zetrzyj grzeszników na drogach ich. Oddaj im według nieprawości ich i w złości ich rozprosz ich.

AY

Miłosierdzie z opuszczoną głową powie:

O Sprawiedliwości, czy chcesz niesprawiedliwego człowieka za grzech chwilowy na wieki karać i bez żadnego końca na wieki będziesz się gniewał na nas i rozciągniesz gniew Twój z pokolenia na pokolenia. Wystarczy Tobie, że tak długo podlega karze w piekle, jak długo grzeszył na ziemi.

Cóż, jeśli chcesz więcej, nie jesteś sprawiedliwością, ale jesteś złością.

Na to Sprawiedliwość:

Słusznie jest karany na dni wieczne, kto zgrzeszył na swoją wieczność. Zgrzeszył wobec tego, który jest nieskończony, więc jego kara będzie nieskończona. Grzeszył bowiem jak długo chciał, więc Bóg go będzie dręczył, ile będzie chciał.

BETH

Wreszcie Chrystus – sędzia odpowiedział na spór, mówiąc:

Nie chcieli błogosławieństwa kiedy czas był odpowiedni i dzień zbawienia. Dlatego teraz oddalone będzie od nich, ponieważ jest czas odpłaty każdemu, co jest jego, a Syn Człowieczy wyda swój wyrok.

Niech będzie oddalony bezbożny, aby nie widział chwały Bożej. I dalej odejdźcie ode mnie wszyscy źli do ognia wiecznego.

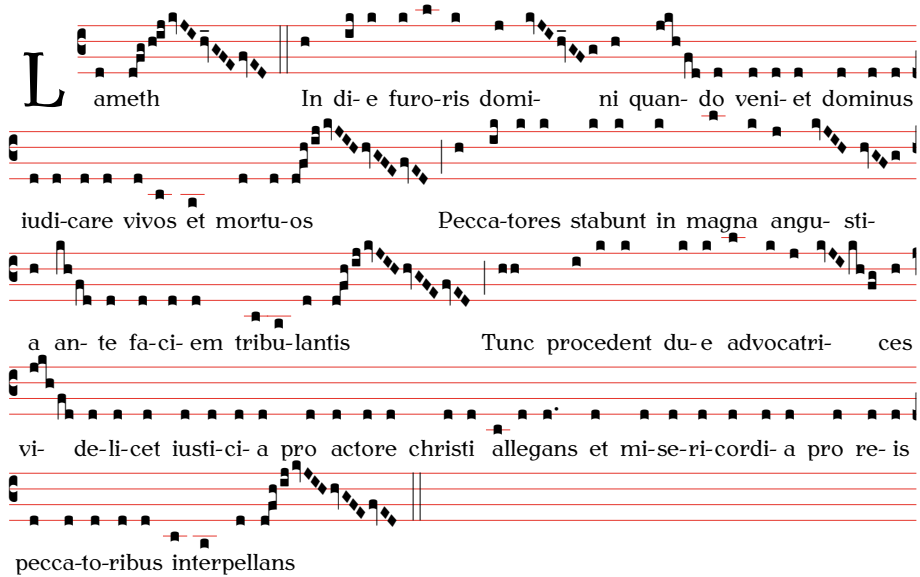
O wyroku żaloszny i gorzki i żaden sposób nie do zniesienia! Niech odwróci od nas Bóg tak ciężki gniew. I niech da nam pokutę, a później radość niebios na wieki wieków. Amen.

Jeruzalem, Jeruzalem, nawróć się do Pana Boga twego.

Bibliografia

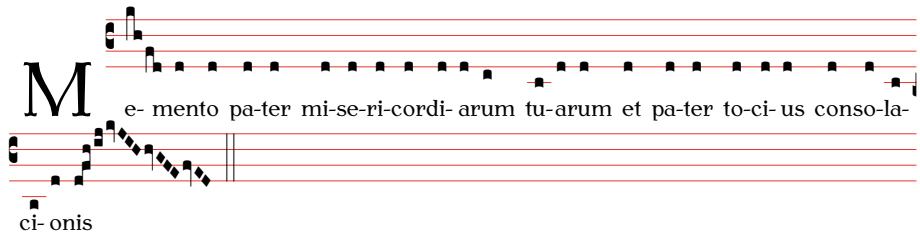
- Gancarczyk P., *Cantus planus multiplex. Polifonia chorałowa w Polsce XIII–XVI wieku*, w: *Notae musicae artis*, Kraków 1999.
- Kubieniec J., *Lamentacje chorałowe w krakowskich rękopisach liturgicznych XII–XVIII wieku*, „Muzyka” (1999) nr 1.
- Polkowski I., *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*, Kraków 1884.
- Szendrei J., *Notacja liniowa w polskich źródłach chorałowych XII–XVI wieku*, w: *Notae musicae artis*, Kraków 1999.

DE MISERICORDIA

L ameth In di-e furo-ris domi- ni quan- do veni-et dominus
iudi-care vivos et mortu-os Pecca-tores stabunt in magna angu- sti-
a an- te fa-ci-em tribu-lantis Tunc procedent du-e advocatri- ces
vi- de-li-cet iusti-ci-a pro actore christi allegans et mi-se-ri-cordi-a pro re- is
pecca-to-ribus interpellans

M i-se-ri-cordi-a di- cet

M e-mento pa-ter mi-se-ri-cordi-arum tu-arum et pa-ter to-ci-us conso-la-
ci-onis

A d hec iusti-ci-a di- cet

E -ffunde i-ram tu-am in gentem que te non no- vit et in regnum quod
nomen tu-um non invoca-vit

M e-y Ad hec mi-se-ri-cordi-a di- cet

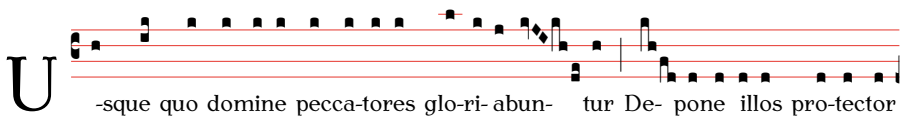
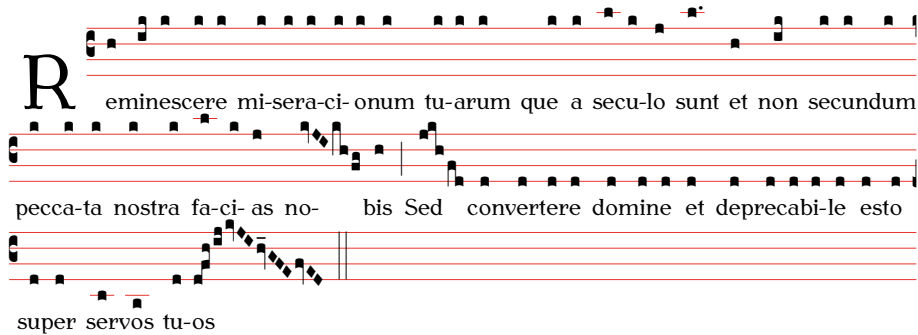
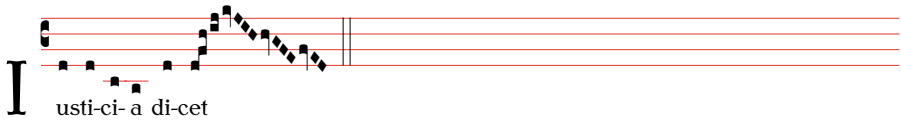
P ar- ce domine parce popu-lo tu-o et ne des heredi-ta-tem tu-am in perdi-
ci-onem

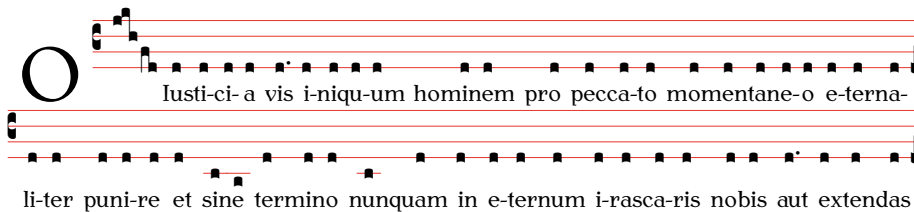
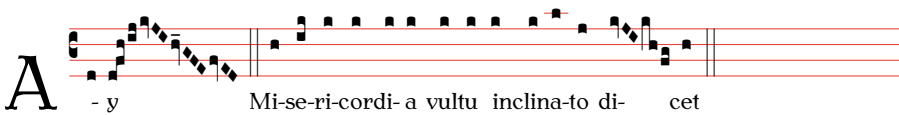
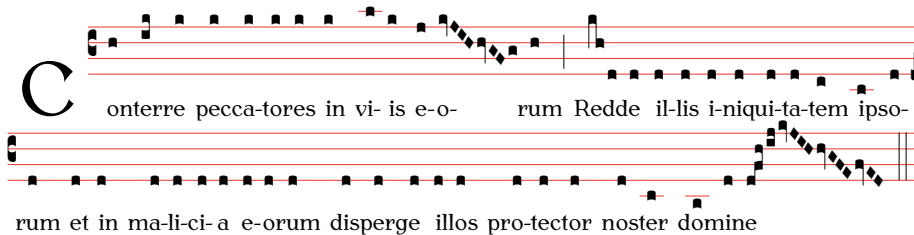
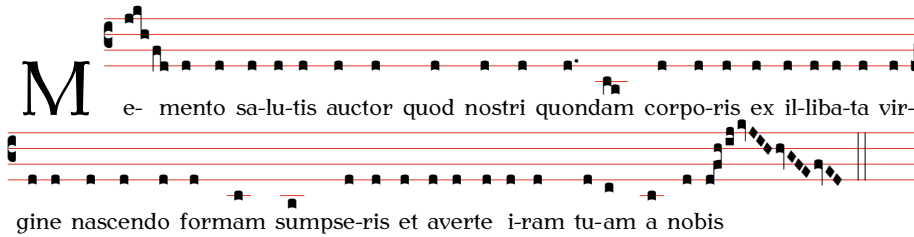
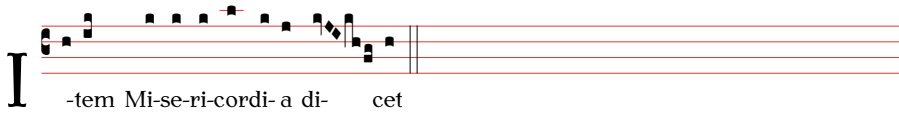
I usti-ci-a respondebit

E -xurge domine et iudi-ca causam me- am Me-mor esto imprope-ri-
orum tu-orum

I -tem mi-se-ri-cordi-a di- cet

N e memine-ris i-niqui-ta-tum nostrarum antiquarum citto anti-cipent nos

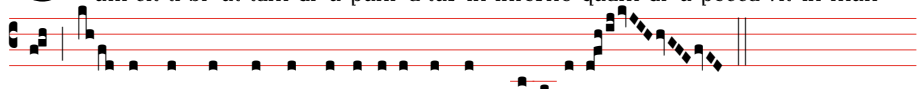

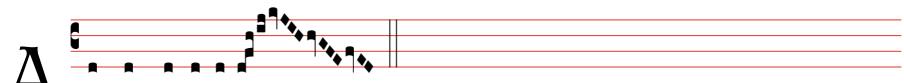
i-ram fu-am a genera-ci-one et genera-ci-onem

Suffi-cit ti-bi ut tam di-u puni-a-tur in inferno quam di-u pecca-vit in mun-

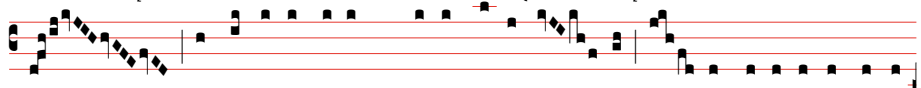

do Quid si plus vis non es iusti-ci-a sed es ma-li-ci-a

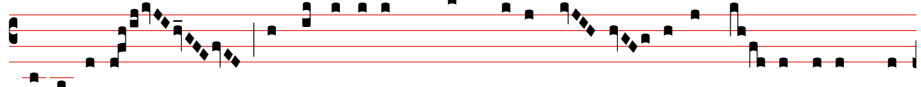
Ad hec iusti-ci-a

Iuste puni-a-tur in di-e e-ter-no Qui-a pecca-vit in su-o e-ter-

no Pecca-vit in e-um qui est infi-ni-tus Er-go pena e-ius e-rit

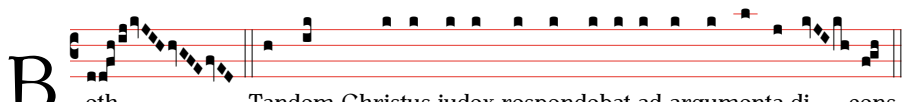

infi-ni-ta Pecca-vit enim quam di-u vo-lu-it et de-us e-um tor-

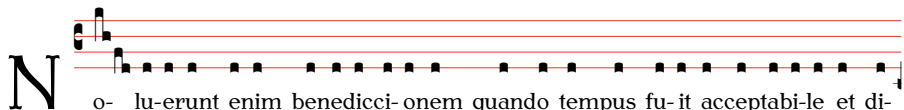

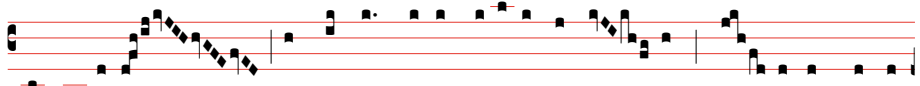
quebit quam di-u vo-lu-e-rit

Beth Tandem Christus iudex respondebat ad argumenta di-cens

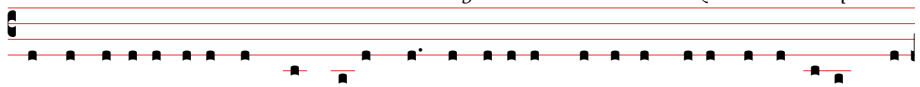

No-lu-erunt enim benedicci-onem quando tempus fu-it acceptabi-le et di-

es sa-lu-tis Unde nunc e-longabi-tur ab e- is Qui- a tempus est

reddendi uni-cu-ique quod su-um est et fi-li-us homi-nis dabit sentenci-am su-

am

Tolla-tur impi-us ne vide-at glo-ri-am de- i Et i-terum discedi-te

a me omnes ma-ligni in ignem e-ter- num O sentenci-a flebi-lis et amara

et omnimodo into-lerabi-lis Avertat nos de-us ab i-ra su-a tam gra-vis-

si- ma Et donet nobis spa-ci-um peni-tendi et post hoc gaudi-a ce-lorum

in secu-la secu-lorum amen

Ierusa-lem ierusa- lem con-vertere ad dominum de-um tu-um

